

جامعه‌شناسی هنر و ادبیات، دوره ۱۲، شماره اول، بهار و تابستان ۱۳۹۹

تحلیل نقوش اسکناس‌های ایران پس از انقلاب اسلامی بر اساس رویکرد بازتاب در جامعه‌شناسی هنر*

سینا سیدآبادی^۱، ایلناز رهبر^۲، محمد معین‌الدینی^۳

چکیده

پژوهش حاضر به تحلیل نقوش اسکناس‌های پس از انقلاب اسلامی بر اساس رویکرد بازتاب در جامعه‌شناسی هنر اختصاص یافته است. این رویکرد به بررسی هرگونه تحولات اجتماعی و بازتاب آن‌ها در آثار هنری می‌پردازد. بر این اساس، مسئله اصلی این است که تحولات اجتماعی پس از انقلاب اسلامی چه تأثیری بر شکل‌گیری و تنوع نقوش اسکناس‌ها داشته و تا چه اندازه بازنمایی‌کننده این اتفاقات است. برای دستیابی به هدف پژوهش، نقوش ۳۵ عدد اسکناس از سال ۱۳۵۷ تا ۱۳۹۶ مورد بررسی قرار گرفت و با تحولات اجتماعی دوره‌های چاپ اسکناس‌ها تطبیق داده شد. نتایج نشان می‌دهد که پس از دستورات بنیانگذار کبیر انقلاب اسلامی مبنی بر برچیده‌شدن آثار و نمادهای طاغوت، تمامی این عناصر از اسکناس‌ها حذف شده و تحولات اجتماعی از جمله تشکیل جهاد سازندگی، راهپیمایی‌های مردم در زمان انقلاب اسلامی، آزادسازی خرمشهر، ایران هسته‌ای، رشد علم و فناوری و نیز وام‌گرفتن مؤلفه‌های مورد نظر دولت از مذهب و دین اسلام در طراحی نقوش اسکناس‌های ایران پس از انقلاب مشهود بوده است و بازتاب آن‌ها در این آثار دیده می‌شود. پژوهش حاضر بر اساس هدف بنیادی، و از نظر روش و ماهیت، تاریخی و توصیفی-تحلیلی است. روش جمع‌آوری اطلاعات به‌شیوه کتابخانه‌ای و میدانی بوده است.

واژگان کلیدی: انقلاب اسلامی، رویکرد بازتاب، فرهنگ بصری، نقوش اسکناس.

* مقاله حاضر برگرفته از پایان‌نامه کارشناسی ارشد نویسنده اول با عنوان «تحلیل نقوش سکه و اسکناس‌های ایران پس از انقلاب اسلامی بر اساس تحولات اجتماعی» است که به راهنمایی نویسنده دوم و مشاوره نویسنده سوم در دانشگاه آزاد اسلامی واحد علوم و تحقیقات تهران انجام شده است.

تاریخ دریافت: ۹۸/۸/۶ تاریخ پذیرش: ۹۹/۸/۱۴

۱ کارشناس ارشد پژوهش هنر، دانشکده هنر و معماری، دانشگاه آزاد اسلامی واحد علوم و تحقیقات. تهران. ایران
Email: sinaseyedabady@yahoo.com

۲ استادیار گروه هنر، دانشکده هنر و معماری، دانشگاه آزاد اسلامی واحد علوم و تحقیقات. تهران. ایران. (نویسنده مسئول)
Email: ilnazrahbar@gmail.com

۳ استادیار گروه نقاشی، دانشکده هنر، دانشگاه سوره. تهران. ایران.

Email: m.moeinadini@soore.ac.ir

مقدمه

اسکناس‌ها از جمله آثار قابل ملاحظه هر حکومت هستند که از لحاظ فرهنگ بصری قابل تأمل هستند. اسکناس سندی مکتوب و معتبر، کتابی کوچک و پر محتوا از نقوش متعدد است که ضرورت شناخت و اهمیت آن از جهات مختلف حائز اهمیت است. اسکناس‌های هر دوره نماینده آداب، خط، زبان، هنر، مذهب، تمدن و وضعیت اجتماعی یک کشور است. باتوجه به جایگاه مهم اسکناس در زندگی اجتماعی مردم، پژوهش حاضر بر آن است تا نقوش شکل‌گرفته بر روی آن‌ها را به‌عنوان فرهنگ بصری حاکم در جامعه و بر اساس رویکرد بازتاب در جامعه‌شناسی هنر که متأثر از فرهنگ و اعتقادات جامعه، اوضاع اقتصادی، اجتماعی، مذهبی و غیره است را تحلیل و بررسی نماید. باتوجه به این‌که تحولات و جریان‌ها اتفاق افتاده در یک جامعه می‌تواند منشأ تغییرات نقوش اسکناس‌ها باشد، مطالعه چنین امری از اهمیت بسزایی برخوردار خواهد بود و مسئله اساسی پژوهش حاضر به آن اختصاص خواهد یافت. پژوهش حاضر با تأکید بر تحلیل شکل‌گیری نقوش هنری و تحولات آن‌ها در اسکناس‌های پس از انقلاب اسلامی نگاشته شده است. پرسش اساسی این است که نظریه بازتاب که بازتاباننده جریان‌های موجود در جامعه است، چه تأثیراتی بر شکل‌گیری و تحولات نقوش اسکناس‌ها به‌عنوان فرهنگ بصری حاکم در جامعه داشته و اینکه این تأثیرات تا چه میزان و باعث بروز چه تصاویری بر روی آن‌ها گردیده است. همچنین توجه به مضامین نقوش اسکناس‌ها و تفکیک بندی آن از دیگر اهداف مقاله حاضر خواهد بود. این‌گونه به نظر می‌رسد باتوجه به اینکه هنر هر جامعه بازتاباننده افکار و شرایط خاص مردم و حاکمان آن‌هاست، نقوش درج‌شده بر روی اسکناس‌ها علاوه بر جنبه‌های اقتصادی؛ کارکردی اجتماعی، سیاسی و تبلیغاتی نیز دارند. نقوش اسکناس‌های ایران پس از انقلاب اسلامی تنها از طریق بانک مرکزی جمهوری اسلامی ایران از جهت اندازه، جنس، سال انتشار و غیره مورد بررسی قرار گرفته است. لیکن از جهت بررسی نقوش، تحولات تأثیرگذار بر انتخاب این نقوش و دلایل استفاده از این طرح‌ها مطالعات مستقلی صورت نگرفته است. این پژوهش سعی بر آن دارد تا به بررسی و واکاوی از این منظر نیز پردازد. محدوده زمانی مورد پژوهش، از زمان پیروزی انقلاب اسلامی (بهمن ۱۳۵۷) تا پایان تابستان ۱۳۹۶ است. در طی این دوره تعداد سی و پنج اسکناس چاپ و منتشر شده است که تمامی آن‌ها بر اساس رویکرد بازتاب در جامعه‌شناسی هنر مورد بررسی قرار خواهند گرفت.

پیشینه تحقیق

پژوهش‌های متعددی درباره سکه‌ها و پول در دوره‌های پیش از اسلام و دوره اسلامی انجام شده است که غالب آن‌ها از معرفی، توصیف ظاهری و تاریخ اقتصادی فراتر نرفته‌اند. از مهم‌ترین این پژوهش‌ها کتاب *راهنمای اسکناس‌های ایران* (فریدون فرح‌بخش، ۱۳۹۵) می‌باشد که تنها کتاب تخصصی اسکناس است که تصاویر و مشخصات اسکناس‌ها را در اختیار مخاطب قرار می‌دهد. این کتاب تصاویر، وارسته‌ها، امضاها و سایر مشخصات اسکناس‌ها را از دوره قاجار تا آخرین اسکناس‌های موجود را پوشش داده است. همچنین کتاب *تاریخ پولی ایران؛ از صفویه تا قاجاریه* (رودی متی و همکاران، ۱۳۹۶) به پیچیدگی‌های تهیه پول و کارکردهای آن، تأثیرات سیاسی و مناسبات خارجی بر اقتصاد و تاریخ محلی پول ایران از زمان برآمدن صفویان تا برافتادن قاجاریه پرداخته است. کتاب‌هایی نیز در زمینه سکه نگاشته شده‌اند که تاریخ سکه (ملکزاده بیاتی، ۱۳۸۹) را می‌توان اثری پژوهشی و تا حدودی مصور در باب سکه‌شناسی ایرانی از قدیمی‌ترین ازمنه تاریخ تا پایان دوره ساسانیان دانست. این کتاب به بررسی سکه‌های یافت شده و تحلیل هریک برای بازشناسی تاریخ ایران در آن دوره خاص پرداخته است. کتاب *سکه‌های ایران* (علی‌اکبر سرافراز و فریدون آورزمانی، ۱۳۹۵) به شناخت تاریخ سکه‌ها از آغاز پیدایش تا انتهای دوران زندیه پرداخته است و نویسندگان این اثر در فصولی جداگانه از سلسله‌های مختلف روی کارآمده به مطالعه قدمت ضرب، ویژگی‌ها و معرفی سکه‌های تاریخ ایران قبل از اسلام پرداخته‌اند. همان‌گونه که اشاره شد تاکنون تحقیقی در زمینه نقوش پول و به‌طور اختصاصی اسکناس‌های پس از انقلاب اسلامی و چرایی و چیستی نقوش آن‌ها نوشته نشده است و پژوهش حاضر با بهره‌مندی از رویکرد بازتاب در جامعه‌شناسی هنر و واکاوی نقوش آن‌ها در برهه زمانی خاص از جنبه نوآوری برخوردار است.

روش تحقیق

روش تحقیق در این مقاله از نظر هدف بنیادی و از نظر ماهیت و روش، توصیفی-تحلیلی و تاریخی است. در روش توصیفی از روش تحلیل محتوا نیز بهره گرفته شده است. نحوه جمع‌آوری اطلاعات به صورت کتابخانه‌ای بوده و ضمن بررسی متون مختلف و فیش‌برداری، از روش میدانی در جمع‌آوری اسکناس‌ها نیز استفاده شده است. چارچوب نظری مقاله حاضر بر

اساس رویکرد بازتاب در جامعه‌شناسی است که به‌طور جداگانه در بخش زیر به آن پرداخته شده است. در مقاله حاضر پس از پرداختن به رویکرد بازتاب در جامعه‌شناسی هنرها، فرهنگ بصری و تحولات اجتماعی رخ داده در دوران انقلاب اسلامی، نقوش اسکناس‌های چاپ شده در این دوران مورد واکاوی و بررسی قرار می‌گیرد و در نهایت اسکناس‌های پس از انقلاب اسلامی به تفکیک دولت‌ها و گفتمان‌های شکل‌گرفته در هر دوره تقسیم می‌شود.

مبانی نظری

برای بررسی و واکاوی موشکافانه یک اثر شکل‌گرفته از دل یک جامعه، روش‌ها و مؤلفه‌های مختلفی قابل تصور و دسترس هستند. باتوجه‌به اینکه نظریه بازتاب در جامعه‌شناسی هنر بررسی تأثیرات مختلفی بر آثار هنری است، این مؤلفه کمک شایانی به بررسی هنر برآمده از دل احوالات یک دولت و ملت خواهد کرد. ویکتوریا الکساندر^۱ در کتاب *جامعه‌شناسی هنرها*^۲، رابطه میان هنر و جامعه را به دو دسته رویکرد بازتاب و رویکرد شکل‌دهی^۳ تقسیم می‌کند. نظریه‌های شکل‌دهی در غالب موارد به تأثیرات منفی هنر بر جامعه توجه می‌کنند و معتقدند هنر در مقام تأثیرگذار بر جامعه تلقی می‌شود (الکساندر، ۱۳۹۶: ۸۴). نظریه «بازتاب» ریشه در مارکسیسم دارد و باور دارد فرهنگ و ایدئولوژی هر جامعه (روینا)، روابط اقتصادی (زیربنا) آن را بازتاب می‌دهد (ویلیامز، ۱۹۷۳: ۳). رویکرد بازتاب^۴ یکی از مهم‌ترین و اصلی‌ترین شیوه‌های بررسی هنر در جامعه بوده است. این رویکرد در جامعه‌شناسی هنر شامل تحقیقات عظیمی است که تمامی آن‌ها بر این باورند که هنر آینه تمام‌قد جامعه است (الکساندر، ۱۳۹۶: ۵۵). تمرکز اصلی این رویکرد جامعه‌شناختی بوده و معطوف به فهم جامعه است و بر این عقیده استوار است که اثر هنری تولید شده همواره چیزی درباره شرایط جامعه به ما گفته و بازتاب می‌دهد. همچنین بر این اصل استوار است که موجودیت اثر هنری با ویژگی‌های یک دوره تاریخی، یک گروه اجتماعی و... رابطه دارد (دوونینو، ۱۳۷۹: ۷۵). به‌طورکلی رویکرد بازتاب به بررسی تأثیر جامعه بر اثر هنری از طریق مطالعه اثر هنری می‌پردازد و معتقد به این سخن است که هنرها گویای بعضی مطالب در مورد جامعه هستند (ترکاشوند، ۱۳۸۸: ۲۶). محققانی که از رویکرد

1 Victoria d.alexander
2 Sociology of the arts
3 Shaping Approach
4 Reflection Approach

بازتاب استفاده می‌کنند تغییرات و تحولات اجتماعی را در طول زمان بررسی می‌کنند. الکساندر از تحلیل تفسیری، تحلیل محتوا، مناسک و آیین‌ها به‌عنوان راهبردهای تحقیقی در زمینه مطالعات بازتابی نام می‌برد (الکساندر، ۱۳۹۶: ۶۴-۵۶).

اما مؤلفه دیگری که ما را در شناخت بیشتر شرایط جامعه و فهمیدن بیشتر اثر هنری یاری می‌کند، فرهنگ بصری است. فرهنگ بصری^۱ اصطلاحی است که در آستانه هزاره سوم بر زبان‌ها افتاده است (مایر، ۱۳۸۸: ۲۷۲). به‌طور خلاصه در فرهنگ بصری، ارتباط بین تصاویر و بینندگان، برتر و مهم‌تر از رابطه هنرمندان و آثار آن‌هاست و به‌جای توجه به مهارت‌های فنی، هنری و زیبایی‌شناختی که باتکیه بر استعداد و خلاقیت‌های فردی هنرمند در آثار هنری خلق شده است، رابطه اثر با زمینه‌های تاریخی، اجتماعی، سیاسی، مذهبی و فرهنگی آن، مورد بحث قرار می‌گیرد. در حقیقت حیات فرهنگی محدود به قلمرو زیبایی‌شناختی نیست و به‌جای تاریخ هنر به دنبال نوع تازه‌ای از تاریخ می‌گردند و این بدین معنا نیست که عنایتی به زیبایی‌شناسی ندارند بلکه تلقی آنان از زیبایی‌شناسی مبتنی بر شرایط فرهنگی و کاملاً معین است و نه آزاد و سراسر انسانی (مایر، ۱۳۸۸: ۲۷۴-۲۷۲).

در فرهنگ بصری در مورد اینکه چگونه یک اثر هنری در بافت فرهنگی، اجتماعی، سیاسی و مذهبی خاص خود عمل کرده یا عمل خواهد کرد، تأکید خواهد شد. فرهنگ بصری بیشتر بر جنبه‌ها و معنای فرهنگی تصاویر و آثار هنری، تکیه کرده و به بررسی وضعیت جامعه اشباع‌شده توسط فناوری‌های بصری، با هدف نقش تصاویر در کمک به شکل‌گیری هویت‌ها و محیط‌های اجتماعی می‌پردازد (ایروین، ۲۰۱۱: ۴۲). فرهنگ بصری حیطه‌های بسیار گوناگونی را دربرگرفته و در پی آن است تا مقوله دیدن را در حوزه‌های گوناگون سیاسی، اخلاقی، روابط نژادی، جنسیت، تاریخ هنر، رسانه‌ها و... مورد مذاقه قرار دهد و عوامل مؤثر بر مقوله دیدن و رفتار بصری هر عصر و هر جامعه را مطالعه کند (میچل، ۲۰۰۲: ۱۷۱-۱۶۶).

مطالعه نقوش اسکناس‌ها در مقاله پیش‌رو بیش از آنکه نگاهی زیبایی‌شناختی داشته باشد، فرهنگی و جامعه‌شناختی است؛ از این رو نظریه بازتاب و فرهنگ بصری نیز به این امر کمک شایانی نموده و تغییرات و تحولات نقوش اسکناس‌ها را به‌طور شفاف‌تری توضیح می‌دهد. بررسی زیبایی‌شناختی، تکنیک‌ها و ساختارهای خلق اثر هنری را مطمح نظر قرار می‌دهد،

درحالی که فرهنگ بصری شرایط اجتماعی که در آن اثر هنری می‌تواند تولید و منتشر شود را شکل می‌دهد و رابطهٔ اثر را با زمینه‌های تاریخی، اجتماعی، مذهبی فرهنگی و سیاسی را بررسی می‌کند.

تعریف واژه اسکناس

واژه اسکناس از لغت فرانسوی آسینا^۱ گرفته شده است. این واژه در زمان انقلاب کبیر فرانسه در سال‌های ۱۷۹۸ و ۱۷۹۹ به اوراقی گفته می‌شد که از طرف دولت انقلابی منتشر شده بود. پیش‌ازاین به پول کاغذی ماندا^۲ یعنی سند پرداخت گفته می‌شد. اما امروزه واژه متداول در فرانسه بیت دبانک^۳ است (زندی حقیقی، ۱۳۴۶: ۲۴).

اسکناس، کاغذ رایجی است که بانک مرکزی به جای مسکوک طلا و نقره در دسترس مردم قرار می‌دهد و معادل آن پشتوانه‌ای در خزانه خود و تحت نظر دولت نگاه می‌دارد. بانکی که اسکناس صادر می‌کند معادل مبلغی که روی آن ذکر شده، مدیون می‌باشد و متعهد است که آن را به فلزی که رواج قانونی دارد، تبدیل کند (جعفری، ۱۳۸۸: ۱۹).

بعدها برای تسهیل در امر تجارت به تدریج در کنار اسکناس، چک متداول گردید و در کشورهای پیشرفته از کارت‌های اعتباری استفاده می‌کردند. در ایران بانک شاهنشاهی در اواخر سال ۱۸۸۹ میلادی برای نخستین بار اسکناسی با نام «تومان» را در جریان گذاشت. هر تومان معادل با ۱۰ قران نقره بود. هر قران نقره ۴/۶۴ گرم با عیار ۹۰۰ در هزار وزن داشت (زمانی فراهانی، ۱۳۸۶: ۳۸-۳۴).

تحولات اجتماعی انقلاب اسلامی ایران

پس از پیروزی انقلاب اسلامی، دولت‌های مختلفی روی کار آمدند که هرکدام از آن‌ها در تقابل و نفی همدیگر شکل گرفته‌اند. دولت‌های پس از انقلاب هرکدام تشخیص خاصی از مشکلات داشته و برای رسیدن به وضعیت مطلوب راهکارهای مناسب خود را ارائه داده‌اند. به‌کارگیری این تمهیدات، سیاست‌ها و اقدامات در جامعه توسط دولت‌ها، نشان‌دهندهٔ اولویت‌های نظام در

1 Assignat

2 Mandat

3 Billet de Banque

هر دولت و اولویت‌های مورد قبول جامعه می‌باشد (حسین‌زاده ۱۳۸۶، ۴۶-۴۵). آرمان‌های انقلاب و امام را می‌توان استقلال و پیشرفت اقتصادی، آزادی و مردم‌سالاری، عدالت اجتماعی و معنویت اسلامی دانست (حسین‌زاده ۱۳۸۶، ۲۳۲).

از زمان پیروزی انقلاب اسلامی ایران تاکنون دوازده دولت بر سر کار آمده‌اند که در اینجا به تحولات اجتماعی و وقایع روی‌داده بر اساس تقسیم‌بندی چهار دهه پس از انقلاب پرداخته می‌شود.

دهه اول انقلاب

تحولات اجتماعی متأثر از جنگ از مهم‌ترین ابعاد تحولات اجتماعی در ایران طی دهه ۶۰ می‌باشد. مهاجرت شهرهای مرزی، ارتباط مناطق پیرامونی و شهرهای مرکزی و صدمات ناشی از جنگ، تأثیرات اجتماعی مهمی را در تحولات طبقات اجتماعی برجای گذارد (آبراهامیان، ۱۳۹۰: ۲۷۳). دهه اول انقلاب با فوت امام خمینی (ره) (۱۴ خرداد ۱۳۶۸) که در تمام این دوران با اقتدار کاریزماتیک خود مردم را هدایت می‌کرد، به پایان رسید و مجلس خبرگان یکی از نزدیک‌ترین یاران او، حضرت آیت‌الله خامنه‌ای، را به رهبری برگزید (جهانبخش، ۱۳۹۴: ۱۴۷). در مجموع و در یک نگرش کلان به حوزه فرهنگ، می‌توان گفت که طی دهه اول انقلاب، تلاش برای گسترش ارزش‌های فرهنگی بومی و ایرانی-اسلامی و نفی ارزش‌های فرهنگ غربی به‌عنوان جهت‌گیری اصلی فرهنگی کشور در این سال‌ها محسوب می‌شد و این روند علی‌رغم افت و خیزهای مختلف، منجر به ایجاد نگرشی انتقادی به ارزش‌های مدرن از یک‌سو و ارزش‌های سنتی از سوی دیگر شد و زمینه تعقل عمیق‌تر در خصوص ارزش‌های بومی را فراهم آورد (فوزی، ۱۳۸۴: ۱۷۲-۱۷۱).

تحولات دولت‌های دهه اول انقلاب را می‌توان در بخش‌های زیر خلاصه کرد:

- دولت موقت مهدی بازرگان (ابتدای پیروزی انقلاب تا ۱۴ آبان ۱۳۵۸): گفتمان حاکم بر دولت موقت بازرگان، گفتمان محافظه‌کاری است (حسین‌زاده، ۱۳۸۶: ۱۳۱). تحولات و وقایع مهم این دوران انقلابی‌گری نیروهای انقلاب و بحران‌های ابتدایی پیروزی انقلاب اسلامی بود.

- رئیس‌جمهور سید ابوالحسن بنی‌صدر (۱۵ بهمن ۱۳۵۸ تا ۳۱ خرداد ۱۳۶۰): از تحولات و وقایع مهم این دوران تشکیل اولین دوره مجلس شورای اسلامی، صدور فرمان تشکیل ستاد انقلاب فرهنگی و آغاز جنگ تحمیلی در ۳۱ شهریور ۱۳۵۹ می‌باشد.

- رئیس جمهور محمدعلی رجایی (۱۱ مرداد ۱۳۶۰ تا ۸ شهریور ۱۳۶۰): تحولات و وقایع مهم این دوران واقعه هفتم تیرماه (هنگام نخست‌وزیری جواد باهنر تا تشکیل دولت رجایی)، در جریان بودن جنگ ایران و عراق، شهادت محمدجواد باهنر و محمدعلی رجایی در ساختمان نخست‌وزیری است.

- رئیس جمهور آیت‌الله سیدعلی خامنه‌ای (۱۷ مهر ۱۳۶۰ تا ۱۳ شهریور ۱۳۶۴-۱۳ شهریور ۱۳۶۴ تا ۱۲ مرداد ۱۳۶۸): از تحولات و وقایع مهم این دوران می‌توان به آزادسازی خرمشهر در ۳ خرداد ۱۳۶۱، بازگشایی دانشگاه‌ها پس از انقلاب فرهنگی، آغاز به کار دوره دوم مجلس شورای اسلامی، طاغوت‌زدایی از تمام سطوح زندگی اداری، اجتماعی و سیاسی ایران، دستور تشکیل مجمع تشخیص مصلحت نظام از سوی امام خمینی (ره)، موافقت امام خمینی (ره) با تشکیل مجمع روحانیون مبارز، در جریان بودن جنگ ایران و عراق، تشکیل سومین دوره مجلس شورای اسلامی، پذیرش قطعنامه ۵۹۸ توسط ایران در ۲۹ تیر ۱۳۶۷، درگذشت امام خمینی (ره) در ۱۳ خرداد ۱۳۶۸ و در نهایت انتخاب آیت‌الله خامنه‌ای به‌عنوان رهبر جمهوری اسلامی توسط مجلس خبرگان در ۱۴ خرداد ۱۳۶۸ اشاره نمود.

در دهه اول انقلاب با توجه به شرایط به وجود آمده متأثر از جنگ تحمیلی و عدم ایجاد فرصت و امکانات کافی، تحولات چندانی بر روی نقوش اسکناس‌ها دیده نمی‌شود و تنها سورشاز کردن و از بین بردن آثار و نمادهای طاغوتی به فرمان امام خمینی (ره) است که حرف اول را می‌زند. اما مهم‌ترین اتفاق این دهه یعنی رحلت امام خمینی (ره) را بر روی تصاویر اسکناس‌های دهه‌های بعد می‌توان به وضوح مشاهده نمود (جدول شماره ۱).

دهه دوم انقلاب

پیامدهای سیاست‌های اقتصادی دوران جنگ و بعد از جنگ مخصوصاً خصوصی‌سازی و برنامه‌های تعدیل اقتصادی نیز تأثیرات خود را بر حوزه فرهنگ و تحولات اجتماعی و تحول در ارزش‌ها بر جای گذارد. خصوصی‌سازی زمینه را برای رشد طبقه جدید متوسط اقتصادی موجب شده و برنامه تعدیل به افزایش شکاف اقتصادی و اجتماعی دامن زد و نابرابری‌ها را تشدید کرد که مجموع این تحولات، شرایط عینی را برای تغییر برخی نگرش‌ها و ارزش‌های فرهنگی در جامعه فراهم آورد (فوزی، ۱۳۸۴: ۲۸۰). ورود کالاهای متعدد به‌ویژه کالاهای لوکس

در تحول ارزشی و به‌خصوص تشدید فرهنگ مصرفی نقشی جدی داشت و از این طریق توانست در ایجاد تحول نقش بازی کند. برای مثال طی این سال‌ها واردات کالاهای مصرفی (بیش از هرچیز اتومبیل‌سواری، تلویزیون، یخچال و فریزر و نوار ضبط صوت) افزایش داشته است (قبادزاده، ۱۳۸۰: ۹۲).

- رئیس‌جمهور آیت‌الله علی‌اکبر هاشمی رفسنجانی (۱۲ مرداد ۱۳۶۸ تا ۱۲ مرداد ۱۳۷۲ - ۱۲ مرداد ۱۳۷۲ تا ۱۲ مرداد ۱۳۷۶): با پایان جنگ و آغاز دوران سازندگی در این دوران مرحله گفتمان سازندگی نیز شروع می‌شود و از این دوران با نام دوران سازندگی یاد می‌شود. از تحولات و وقایع مهم دوران ریاست ایشان؛ اجرای اولین برنامه توسعه پس از انقلاب اسلامی و آغاز اجرای سیاست تعدیل اقتصادی، درپیش‌گرفتن سیاست تنش‌زدایی در روابط خارجی، آغاز به کار دوره چهارم مجلس شورای اسلامی، بازسازی ویرانه‌های جنگ تحمیلی، راه‌اندازی بورس، تأسیس حزب کارگران سازندگی در اسفند ۱۳۷۴، امضای قانون تحریم سرمایه‌گذاری‌های بزرگ در ایران توسط بیل کلینتون (قانون داماتو)، آغاز به کار پنجمین دوره مجلس شورای اسلامی و چاپ نشریات متعدد می‌باشد.

پس از گذشت یک دهه و با شروع دهه دوم انقلاب و همچنین با پایان یافتن جنگ تحمیلی و فرصت چاپ مجدد اسکناس‌ها، بقاع مذهبی علی‌الخصوص حرم مطهر امام رضا(ع) بر روی اسکناس‌ها درج گردید. پس از رحلت امام خمینی(ره) نیز تصویر ایشان بر روی تمامی اسکناس‌ها منتشر گردید (جدول شماره ۱).

دهه سوم انقلاب

در این دوره، تلاش در جهت تبیین مجدد مفاهیمی همچون آزادی، عدالت، امنیت، مردم‌ستلاری دینی، رابطه دین و دموکراسی، هویت ملی، قانون‌مداری و ارزش‌های دینی از جمله تحولات فکری فرهنگی این مقطع می‌باشد که در بین نخبگان فکری، فضای گفتمان غالب را تشکیل می‌دهند (فوزی، ۱۳۸۴: ۳۴۴). طی سال‌های مذکور با اقداماتی که در ارتقای امنیت اجتماعی و بهسازی فضای امنیتی کشور صورت گرفته است، شاخص بازدید گردشگران خارجی از کشور با رشد مناسبی روبه‌رو شد. همچنین رشد نهادهای مدنی و تشکلهای غیردولتی یکی دیگر از تحولات این دوره می‌باشد. در این مقطع و اولین پیامد روی کارآمدن

دولت مرسوم به اصلاحات، کاهش نظارت بر مطبوعات و انتشار گسترده و پرتیراژ روزنامه‌های اصلاح‌طلب بود و روزنامه‌ها و هفته‌نامه‌ها محل بحث در مورد موضوعاتی چون رویدادهای تاریخ معاصر و گفتمان‌های سیاسی مختلف شدند (جهانبخش، ۱۳۹۰: ۱۵۴).

- رئیس‌جمهور حجت‌الاسلام والمسلمین سید محمد خاتمی (۱۲ مرداد ۱۳۷۶ تا ۱۱ مرداد ۱۳۸۰-۱۱ مرداد ۱۳۸۰ تا ۱۲ مرداد ۱۳۸۴): از این دوران با نام دوران اصلاحات یاد می‌شود. برگزاری نخستین دوره انتخابات شوراهای شهر و روستا، تشکیل ششمین دوره مجلس شورای اسلامی، حملات تروریستی ۱۱ سپتامبر در آمریکا، آغاز حمله آمریکا به افغانستان، ایجاد فضای بازتر سیاسی و مطبوعاتی در جامعه و دانشگاه‌ها و ثبت رکورد بیشترین رشد اقتصادی در میان دولت‌ها در دوران ایشان رخ داد.

در این برهه تاریخی از انقلاب اسلامی و اهمیت پیدا کردن علم، دانش و گفتمان‌ها و تحولات اجتماعی، فرهنگی و شور و هیئت ملی؛ تصاویری برگرفته از مکان‌های تاریخی، ملی، مذهبی و هنری بر روی اسکناس‌های این دهه قابل رؤیت است (جدول شماره ۱).

دهه چهارم انقلاب

در دهه چهارم انقلاب اسلامی، گفتمان پیشرفت و عدالت به‌عنوان گفتمان مسلط حاکم بر جامعه و جهت‌گیری اصلی برنامه‌های این دوره تلقی می‌شود. تلاش در جهت برقراری عدالت، دبستگی به ارزش‌های اسلامی، نفی نظام سلطه، عزت ملی، مقابله با فساد، عدالت‌گستری، مهرورزی، خدمتگزاری، ایجاد تحول و عدم احساس شرمساری در مقابل غرب از ویژگی‌های دولت‌های این دهه خصوصاً دولت محمود احمدی‌نژاد است. همچنین اجرای حقوق شهروندی و تبادل اندیشه‌ها از گفتمان‌های مهم دولت حسن روحانی است.

- رئیس‌جمهور محمود احمدی‌نژاد (۱۲ مرداد ۱۳۸۴ تا ۱۲ مرداد ۱۳۸۸-۱۲ مرداد ۱۳۸۸ تا ۱۲ مرداد ۱۳۹۲): تحولات و وقایع دوره ریاست‌جمهوری ایشان که از آن با نام دوران اصول‌گرایی یاد می‌شود؛ تصویب آیین‌نامه واگذاری سهام عدالت، تصمیم آژانس برای ارجاع پرونده هسته‌ای ایران به شورای امنیت، آغاز به کار مجلس هشتم، صدور نخستین قطعنامه شورای امنیت درباره پرونده هسته‌ای ایران، ایجاد مسکن مهر، ارتقای رشد علم و فناوری و سهمیه‌بندی سوخت از تیرماه ۱۳۸۶ هستند.

- رئیس جمهور حجت‌الاسلام والمسلمین حسن روحانی (۱۲ مرداد ۱۳۹۲ تا ۱۲ مرداد ۱۳۹۶ - ۱۲ مرداد ۱۳۹۶ تا ۱۲ مرداد ۱۴۰۰): از این دوران با نام دوران اعتدال یاد می‌شود و دولت حسن روحانی به دولت تدبیر و امید معروف است. مذاکرات هسته‌ای با کشورهای غربی و برنامه جامع اقدام مشترک یا برجام از مهم‌ترین رویدادهای رخ داده در این برهه زمانی است. در دهه چهارم انقلاب اسلامی که با شکوفاشدن ایران هسته‌ای همراه بود تصاویر اسکناس ۵۰۰۰ ریالی را می‌توان بازتاباننده این تفکر در جامعه دانست و از استفاده تصاویر مربوط به رشد علم و دانش بر روی تصاویر اسکناس‌های ۵۰۰۰ ریالی سخن به میان آورد (جدول شماره ۱).

نقوش اسکناس‌های ایران پس از انقلاب اسلامی

در اینجا به بررسی اسکناس‌های پس از انقلاب اسلامی از نظر جنس، اندازه و رنگ برحسب سال انتشار پرداخته و نقوش درج‌شده بر آن‌ها را مورد واکاوی قرار داده و به انواع آن پرداخته می‌شود. سپس در جداولی به صورت تفکیک‌شده، تمامی این موارد را با هم مقایسه کرده و اسکناس‌ها بر اساس گفتمان‌های هر دولت و تاریخ روی کارآمدن آن‌ها نیز تقسیم‌بندی می‌شود. اسکناس‌های منتشرشده پس از انقلاب اسلامی را می‌توان به سه دسته کلی مجموعه اسکناس‌های سورشارژشده، مجموعه اسکناس‌های حرم مطهر حضرت علی‌بن‌موسی‌الرضا(ع) به همراه کتیبه جمهوری اسلامی ایران و اسکناس‌های رایج تقسیم نمود.

مجموعه اسکناس‌های سری اول (اسکناس‌های سورشارژ شده)^۱

پس از پیروزی شکوهمند انقلاب اسلامی در سال ۱۳۵۷ و برگزاری همه‌پرسی، یکی از مهم‌ترین برنامه‌های عنوان‌شده، برچیدن نمادهای رژیم پهلوی و جایگزینکردن آن با نمادهایی جدید بود. از آنجا که در کوتاه‌مدت امکان چاپ اسکناس‌های جدید با طرح جدید وجود نداشت، اسکناس‌های در جریان، با پوشاندن صورت محمدرضا پهلوی و فیلیگران^۲ آن‌ها سورشارژ شدند. بدین ترتیب اسکناس‌های اولیه دوران جمهوری اسلامی به اسکناس‌های سورشارژ معروف شدند. سورشارژها در اندازه‌ها و انواع مختلف بر روی صورت شاه و

۱ Surchage: هرگونه چاپ بر روی طرح اصلی یک اسکناس یا یک تمبر را سورشارژ گویند.

۲ Filigrana: به نقشی گفته می‌شود که به منظور بالا بردن امنیت اوراق بهادار از جمله اسکناس در زمان تولید کاغذ، روی آن به‌وجود می‌آورند تا جعل آن غیرممکن شود.

فیلیگران زده می‌شد. این مسئله در اسکناس‌های سری دوم با جایگزین کردن تصویر حرم مطهر امام رضا(ع) به جای تصویر محمدرضا پهلوی و کتیبه جمهوری اسلامی ایران به جای علامت شیر و خورشید برطرف گردید.

مجموعه اسکناس‌های سری دوم معروف به حرم مطهر حضرت علی بن موسی الرضا(ع) و کتیبه جمهوری اسلامی ایران

تصویری که بر روی نخستین اسکناس‌های جمهوری اسلامی نقش بسته بارگاه هشتمین امام شیعیان، امام رضا (ع) است. ایشان در سال ۱۴۸ ه.ق در شهر مدینه متولد شدند و در شهر توس، سال ۲۰۳ ه.ق، به دست مأمون خلیفه عباسی به شهادت رسیدند. بارگاه مطهر ایشان که در شهر مشهد مقدس واقع شده ضمن آنکه از نظر معنوی ارزشمند بوده، از نظر معماری نیز دارای اهمیت بسیاری می‌باشد.

نقوش رایج بر روی اسکناس‌های پس از انقلاب اسلامی

انواع نقوش اسکناس‌های چاپ‌شده در ایران پس از انقلاب اسلامی را می‌توان در حالت کلی به نقوش گیاهی، جانوری، هندسی و تزینتی / اماکن ملی و تاریخی شامل آثار و ابنیه باستانی، تاریخی و مذهبی مانند بقاع متبرکه، آرمگاه شعرا و متفکران، ظروف دوران باستان و تاریخی / بناهای مذهبی اسلامی و تصویر بنیان‌گذار انقلاب اسلامی (در تمامی اسکناس‌های منتشرشده پس از رحلت ایشان) تقسیم‌بندی نمود. همچنین استفاده از خوشنویسی (تایپوگرافی) به عنوان یکی از نقوش‌های متداول دیده می‌شود. اسکناس‌ها ممکن است در یک گروه و یا تلفیقی از چند گروه قرار گیرند.

جدول شماره ۱: مقایسه اسکناس از نظر جنس، اندازه و سال انتشار (نگارندگان)

شماره	تصاویر اسکناس‌ها	سال انتشار	تحولات اجتماعی برجسته	اندازه (میلیمتر)
۱		۱۳۵۸	از بین بردن آثار و نمادهای طاغوت	۱۳۰x۶۵

تحلیل نقوش اسکناس‌های ایران پس از انقلاب اسلامی براساس رویکرد بازتاب...

ادامه جدول شماره ۱: مقایسه اسکناس از نظر جنس، اندازه و سال انتشار (نگارندگان)

اندازه (میلیمتر)	تحولات اجتماعی برجسته	سال انتشار	تصاویر اسکناس‌ها	شماره
۱۳۵x۷۰	از بین بردن آثار و نمادهای طاغوت	۱۳۵۸		۲
۱۴۰x۷۰	از بین بردن آثار و نمادهای طاغوت	۱۳۵۸		۳
۱۵۰x۷۵	از بین بردن آثار و نمادهای طاغوت	۱۳۵۸		۴
۱۵۰x۷۵	از بین بردن آثار و نمادهای طاغوت	۱۳۵۸		۵
۱۵۰x۷۵	از بین بردن آثار و نمادهای طاغوت	۱۳۵۸		۶

ادامه جدول شماره ۱: مقایسه اسکناس از نظر جنس، اندازه و سال انتشار (نگارندگان)

اندازه (میلیمتر)	تحولات اجتماعی برجسته	سال انتشار	تصاویر اسکناس‌ها	شماره
۱۵۰x۷۵	از بین بردن آثار و نمادهای طاغوت	۱۳۵۸		۷
۱۴۰x۷۰	بقاع متبرک - حرم مطهر امام رضا(ع)	۱۳۶۰		۸
۱۴۵x۷۰	بقاع متبرک - حرم مطهر امام رضا(ع)	۱۳۶۰		۹
۱۴۵x۷۰	بقاع متبرک - حرم مطهر امام رضا(ع)	۱۳۶۰		۱۰
۱۵۵x۷۵	بقاع متبرک - حرم مطهر امام رضا(ع)	۱۳۶۰		۱۱

تحلیل نقوش اسکناس‌های ایران پس از انقلاب اسلامی براساس رویکرد بازتاب...

ادامه جدول شماره ۱: مقایسه اسکناس از نظر جنس، اندازه و سال انتشار (نگارندگان)

شماره	تصاویر اسکناس‌ها	سال انتشار	تحولات اجتماعی برجسته	اندازه (میلیمتر)
۱۲		۱۳۶۰	بقاع متبرک - حرم مطهر امام رضا(ع)	۱۶۰x۷۵
۱۳		۱۳۶۰	بقاع متبرک - حرم مطهر امام رضا(ع)	۱۶۵x۷۵
۱۴		۱۳۶۰	بقاع متبرک - حرم مطهر امام رضا(ع)	۱۷۰x۸۰
۱۵		۱۳۶۰	راهپیمایی‌های انقلاب اسلامی	۱۵۵x۷۵
۱۶		۱۳۶۰	راهپیمایی‌های انقلاب اسلامی	۱۵۵x۷۵

ادامه جدول شماره ۱: مقایسه اسکناس از نظر جنس، اندازه و سال انتشار (نگارندگان)

شماره	تصاویر اسکناس‌ها	سال انتشار	تحولات اجتماعی برجسته	اندازه (میلیمتر)
۱۷		۱۳۶۰	راهپیمایی‌های انقلاب اسلامی	۱۶۰x۱۷۷
۱۸		۱۳۶۱/۶/۸	بقاع متبرک و تشکیل جهاد سازندگی	۱۳۶x۶۹
۱۹		۱۳۶۴/۹/۱۰	تصویر شخصیت‌های برجسته	۱۳۰x۶۷
۲۰		۱۳۶۵/۵/۱۴	جنگ تحمیلی	۱۵۱x۱۷۴
۲۱		۱۳۶۷/۱۲/۲۴	رویدادهای مذهبی	۱۴۲x۷۱
۲۲		۱۳۶۷	بقاع متبرک	۱۴۸x۱۷۳

تحلیل نقوش اسکناس‌های ایران پس از انقلاب اسلامی براساس رویکرد بازتاب...

ادامه جدول شماره ۱: مقایسه اسکناس از نظر جنس، اندازه و سال انتشار (نگارندگان)

شماره	تصاویر اسکناس‌ها	سال انتشار	تحولات اجتماعی برجسته	اندازه (میلیمتر)
۲۳		۱۳۷۱/۸/۲	تصویر امام خمینی (ره)	۱۴۸x۷۳
۲۴		۱۳۷۱/۸/۲	تصویر امام خمینی (ره)	۱۶۰x۷۷
۲۵		۱۳۷۲/۷/۱۳	تصویر امام خمینی (ره)	۱۵۴x۷۵
۲۶		۱۲/۲۴ ۱۳۸۲	تصویر امام خمینی (ره) و هویت ملی و مذهبی	۱۶۳x۷۸
۲۷		۱۳۸۳/۱۲/۵	تصویر امام خمینی (ره) و هویت ملی و مذهبی	۱۶۳x۷۸

ادامه جدول شماره ۱: مقایسه اسکناس از نظر جنس، اندازه و سال انتشار (نگارندگان)

شماره	تصاویر اسکناس‌ها	سال انتشار	تحولات اجتماعی برجسته	اندازه (میلیمتر)
۲۸		۱۳۸۴/۸/۱۲	تصویر امام خمینی (ره) و هویت ملی و مذهبی	۱۵۱x۷۴
۲۹		۱۲/۲۰ / ۱۳۸۵	تصویر امام خمینی (ره) و اهمیت علم و دانش و ایران هسته‌ای	۱۶۶x۷۹
۳۰		۱۳۸۸/۵/۱۲	تصویر امام خمینی (ره) و اهمیت علم و دانش	۱۵۴x۷۵
۳۱		۱۳۸۹/۳/۳۱	تصویر امام خمینی (ره) و هویت ملی	۱۶۶x۷۹
۳۲		۱۳۹۲/۳/۲۷	تصویر امام خمینی (ره) و هویت ملی	۱۵۴x۷۵

تحلیل نقوش اسکناس‌های ایران پس از انقلاب اسلامی براساس رویکرد بازتاب...

ادامه جدول شماره ۱: مقایسه اسکناس از نظر جنس، اندازه و سال انتشار (نگارندگان)

شماره	تصاویر اسکناس‌ها	سال انتشار	تحولات اجتماعی برجسته	اندازه (میلیمتر)
۳۳		۱۳۹۳/۷/۳۰	تصویر امام خمینی (ره) و هویت ملی	۱۶۳x۷۸
۳۴		۱۳۹۴/۶/۲۹	تصویر امام خمینی (ره) و اهمیت علم و دانش	۱۶۶x۷۹
۳۵		۱۳۹۶/۳/۲۲	تصویر امام خمینی (ره) و هویت ملی	۱۴۲x۷۱

جدول شماره ۲: مقایسه اسکناس‌ها از نظر نقوش اصلی (نگارندگان)

ردیف	عنوان اسکناس	نقوش روی اسکناس	نقوش پشت اسکناس
۱	اسکناس ۲۰ ریالی (سورشارژ شده)	تصویر سورشارژ شده محمدرضا شاه پهلوی، تصویر سرباز هخامنشی به همراه یک بز و تزیینات گیاهی و هندسی	سلا امیرکبیر همراه با نقوش گیاهی و هندسی
۲	اسکناس ۵۰ ریالی (سورشارژ شده)	تصویر سورشارژ شده محمدرضا شاه پهلوی، نماد شیر و خورشید و تزیینات گیاهی	پاسارگاد
۳	اسکناس ۱۰۰ ریالی (سورشارژ شده)	تصویر سورشارژ شده محمدرضا شاه پهلوی، نماد شیر و خورشید و تزیینات گیاهی	موزه پهلوی

ادامه جدول شماره ۲: مقایسه اسکناس‌ها از نظر نقوش اصلی (نگارندگان)

نقوش پشت اسکناس	نقوش روی اسکناس	عنوان اسکناس	م.ت.
برج شهریار- آریامهر	تصویر سورشازشده محمدرضا شاه پهلوی، نماد شیر و خورشید و تزیینات گیاهی	اسکناس ۲۰۰ ریالی (سورشازشده)	۴
جام مارلیک	تصویر سورشازشده محمدرضا شاه پهلوی و تزیینات گیاهی	اسکناس ۵۰۰ ریالی (سورشازشده)	۵
آرامگاه حافظ، تزیینات گیاهی و حیوان افسانه‌ای	تصویر سورشازشده محمدرضا شاه پهلوی، تزیینات گیاهی، تصویر حیوان افسانه‌ای منقوش در تخت جمشید و گل نیلوفر در ایران باستان	اسکناس ۱،۰۰۰ ریالی (سورشازشده)	۶
منظره کاخ گلستان	تصویر سورشازشده محمدرضا شاه پهلوی، نماد شیر و خورشید و تزیینات گیاهی	اسکناس ۵،۰۰۰ ریالی (سورشازشده)	۷
مدرسه چهار باغ اصفهان	حرم مطهر امام رضا ^(ع)	اسکناس ۱۰۰ ریالی	۸
برج آزادی	حرم مطهر امام رضا ^(ع)	اسکناس ۲۰۰ ریالی	۹
آرامگاه ابن سینا همدان	حرم مطهر امام رضا ^(ع)	اسکناس ۲۰۰ ریالی	۱۰
جام مارلیک	حرم مطهر امام رضا ^(ع)	اسکناس ۵۰۰ ریالی	۱۱
آرامگاه حافظ شیراز	حرم مطهر امام رضا ^(ع)	اسکناس ۱۰۰۰ ریالی	۱۲
پالایشگاه تهران	حرم مطهر امام رضا ^(ع)	اسکناس ۵،۰۰۰ ریالی	۱۳
مجلس شورای ملی	حرم مطهر امام رضا ^(ع)	اسکناس ۱۰،۰۰۰ ریالی	۱۴
حرم مطهر حضرت معصومه (س)	راهپیمایی مردم در زمان انقلاب اسلامی، نوشته‌های استقلال، آزادی، جمهوری اسلامی و ما همه سرباز توایم خمینی	اسکناس ۵،۰۰۰ ریالی	۱۵
حرم مطهر حضرت معصومه (س)	راهپیمایی مردم در زمان انقلاب اسلامی، نوشته‌های استقلال، آزادی، جمهوری اسلامی و ما همه سرباز توایم خمینی (اضافه شدن شعار نه شرقی نه غربی)	اسکناس ۵۰۰۰ ریالی	۱۶
حرم مطهر حضرت معصومه (س)	راهپیمایی مردم در زمان انقلاب اسلامی، نوشته‌های استقلال، آزادی، جمهوری اسلامی و ما همه سرباز توایم خمینی	اسکناس ۱۰،۰۰۰ ریالی	۱۷

تحلیل نقوش اسکناس‌های ایران پس از انقلاب اسلامی براساس رویکرد بازتاب...

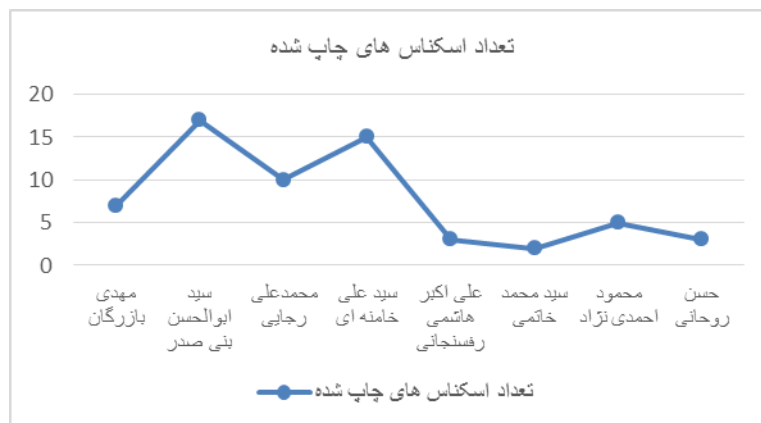
ادامه جدول شماره ۲: مقایسه اسکناس‌ها از نظر نقوش اصلی (نگارندگان)

ردیف	عنوان اسکناس	نقوش روی اسکناس	نقوش پشت اسکناس
۱۸	اسکناس ۲۰۰ ریالی	مسجد جامع یزد	فعالیت جهاد سازندگی
۱۹	اسکناس ۱۰۰ ریالی	آیت الله سید حسن مدرس و عبارت دیانت ما عین سیاست ماست و سیاست ما عین دیانت ما	مجلس شورای اسلامی
۲۰	اسکناس ۲,۰۰۰ ریالی	صحنه پیروزی رزمندگان در خرمشهر با شعار در طلوع آزادی جای شهدا خالی	تصویر خانه خدا (کعبه)
۲۱	اسکناس ۵۰۰ ریالی	نماز جمعه	سر در دانشگاه تهران
۲۲	اسکناس ۱,۰۰۰ ریالی	مدرسه فیضیه قم	قبه الصخره
۲۳	اسکناس ۱,۰۰۰ ریالی	تصویر امام خمینی (ره)	قبه الصخره
۲۴	اسکناس ۱۰,۰۰۰ ریالی	تصویر امام خمینی (ره)	کوه دماوند
۲۵	اسکناس ۵,۰۰۰ ریالی	تصویر امام خمینی (ره)	گل‌ها و پرندگان
۲۶	اسکناس ۲۰,۰۰۰ ریالی	تصویر امام خمینی (ره)	میدان نقش جهان اصفهان
۲۷	اسکناس ۲۰,۰۰۰ ریالی	تصویر امام خمینی (ره)	مسجد الاقصی
۲۸	اسکناس ۲,۰۰۰ ریالی	تصویر امام خمینی (ره)	تصویر خانه خدا (کعبه)
۲۹	اسکناس ۵۰,۰۰۰ ریالی	تصویر امام خمینی (ره)	نقشه ایران، نمادی از هسته و اتم و عبارت دانش اگر در ثریا هم باشد مردانی از سرزمین پارس بدان دست خواهند یافت از پیامبر اعظم (ص)
۳۰	اسکناس ۵,۰۰۰ ریالی	تصویر امام خمینی (ره)	ماهواره امید، موشک سفیر و کره زمین

ادامه جدول شماره ۲: مقایسه اسکناس‌ها از نظر نقوش اصلی (نگارندگان)

نقوش پشت اسکناس	نقوش روی اسکناس	عنوان اسکناس	مبلغ
آرامگاه سعدی در شیراز به همراه شعر بنی آدم اعضای یکدیگرند/ که در آفرینش ز یک گوهرند به دو زبان فارسی و انگلیسی	تصویر امام خمینی (ره)	اسکناس ۱,۰۰۰,۰۰۰ ریالی	۳۱
ظروف سفالی متعلق به قرن هشتم هجری	تصویر امام خمینی (ره)	اسکناس ۵,۰۰۰ ریالی	۳۲
خانه سید حسین ابرقویی در یزد	تصویر امام خمینی (ره)	اسکناس ۲۰,۰۰۰ ریالی	۳۳
سر در دانشگاه تهران همراه با شعر توانا بود هرکه دانا بود/ ز دانش دل پیر برنا بود به دو زبان فارسی و انگلیسی	تصویر امام خمینی (ره)	اسکناس ۵۰,۰۰۰ ریالی	۳۴
آرامگاه حافظ در شیراز به همراه شعر هرگز نمیرد آنکه دلش زنده شد به عشق/ ثبت است بر جریده عالم دوام ما	تصویر امام خمینی (ره)	اسکناس ۱۰,۰۰۰ ریالی	۳۵

حال به بررسی و تقسیم‌بندی اسکناس‌های چاپ‌شده به تفکیک دولت‌های پس از انقلاب اسلامی ایران بر اساس رویکرد بازتاب پرداخته می‌شود. در هر جدول به‌طور مجزا در ستون سمت وسط نوع نقوش و در ستون سمت چپ تحولات اجتماعی مربوطه نوشته شده تا میزان هم‌پوشانی تغییرات نقوش و تحولات اجتماعی را هرچه بهتر نشان دهد. به‌دلیل در دسترس نبودن تاریخ دقیق انتشار در کتاب‌های مرجع و موزه‌های پول (واقع در مجموعه پارک ارم، تهران) و سکه (واقع در ساختمان‌های مرکزی بانک سپه، میدان امام خمینی (ره)، تهران) و هم‌پوشانی با سال به روی کارآمدن دو یا چند دولت، اسکناس‌های سورشارژ شده، سری حرم مطهر حضرت علی‌بن‌موسی‌الرضا(ع)، دو اسکناس ۵۰۰۰ و ۱۰,۰۰۰ ریالی راهپیمایی مردم در ایام انقلاب اسلامی، در زیرمجموعه دولت‌های همزمان آمده‌اند.

نمودار شماره ۱: مقایسه تعداد اسکناس‌های چاپ شده در دولت‌های مختلف (نگارندگان)

اسکناس‌های همزمان دولت موقت مهدی بازرگان و سید ابوالحسن بنی صدر

اسکناس‌های سورشارژشده را به دلیل نامشخص بودن تاریخ دقیق انتشار و هم‌زمانی با این سه دولت، در این گروه قرار دادیم. این اسکناس‌ها را می‌توان برگرفته از تحولات و گفتمان‌های اجتماعی این دوره دانست. باتوجه به بررسی نقوش این اسکناس‌ها، این نقوش در گروه نقوش جدول زیر قرار خواهند گرفت:

جدول شماره ۳: بررسی اسکناس‌های همزمان دولت موقت مهدی بازرگان و سید ابوالحسن بنی صدر

(نگارندگان)

ردیف	عنوان اسکناس	گروه	تحولات اجتماعی مبتنی بر رویکرد بازتاب
۱	۲۰ ریالی سید امیرکبیر	اماکن ملی و تاریخی	فرمان امام مبنی بر حذف شدن تصاویر و نمادهای طاغوت
۲	۵۰ ریالی پاسارگاد	اماکن ملی و تاریخی	فرمان امام مبنی بر حذف شدن تصاویر و نمادهای طاغوت
۳	۱۰۰ ریالی موزه پهلوی	اماکن ملی و تاریخی	فرمان امام مبنی بر حذف شدن تصاویر و نمادهای طاغوت
۴	۲۰۰ ریالی برج شهید	اماکن ملی و تاریخی	فرمان امام مبنی بر حذف شدن تصاویر و نمادهای طاغوت
۵	۵۰۰ ریالی جام مارلیک	اجسام تاریخی	فرمان امام مبنی بر حذف شدن تصاویر و نمادهای طاغوت
۶	۱۰,۰۰۰ ریالی آرامگاه حافظ	آرامگاه شعرا و متفکران	فرمان امام مبنی بر حذف شدن تصاویر و نمادهای طاغوت
۷	۵,۰۰۰ ریالی کاخ گلستان	اماکن ملی و تاریخی	فرمان امام مبنی بر حذف شدن تصاویر و نمادهای طاغوت

اسکناس‌های همزمان دولت سید ابوالحسن بنی‌صدر، محمدعلی رجایی و آیت‌الله سید علی خامنه‌ای

اسکناس‌های سری حرم مطهر حضرت علی بن موسی‌الرضا(ع)، دو اسکناس ۵۰۰۰ ریالی و اسکناس ۱۰,۰۰۰ ریالی را به دلیل نامشخص بودن تاریخ دقیق انتشار و هم‌زمانی با این سه دولت، در این گروه قرار دادیم. از این تعداد اسکناس، اسکناس‌های ۲۰۰ ریالی، ۵۰۰۰ ریالی و ۱۰,۰۰۰ ریالی را می‌توان برگرفته از تحولات و گفتمان‌های اجتماعی این دوره دانست. باتوجه‌به بررسی نقوش این اسکناس‌ها، این نقوش در گروه نقوش جدول زیر قرار خواهند گرفت:

جدول شماره ۴: بررسی اسکناس‌های همزمان دولت سید ابوالحسن بنی‌صدر، محمدعلی رجایی و آیت‌الله

سید علی خامنه‌ای (نگارندگان)

ردیف	عنوان اسکناس	گروه	تحولات اجتماعی مبتنی بر رویکرد بازتاب
۱	۱۰۰ ریالی مدرسه چهارباغ	اماکن مذهبی و اماکن ملی و تاریخی	-
۲	۲۰۰ ریالی برج آزادی	اماکن مذهبی و اماکن ملی و تاریخی	-
۳	۲۰۰ ریالی آرامگاه ابن سینا	اماکن مذهبی و آرامگاه شعرا و متفکران	-
۴	۵۰۰ ریالی جام مارلیک	اماکن مذهبی و اجسام تاریخی	-
۵	۱۰۰۰ ریالی آرامگاه حافظ	اماکن مذهبی، آرامگاه شعرا و متفکران و نقوش جانوری	-
۶	۵۰۰۰ ریالی پالایشگاه	اماکن مذهبی و اماکن ملی و تاریخی	-
۷	۱۰۰۰۰ ریالی مجلس	اماکن مذهبی و اماکن ملی و تاریخی	-
۸	۵۰۰۰ ریالی راهپیمایی	اماکن مذهبی	راهپیمایی مردم در زمان انقلاب اسلامی
۹	۵۰۰۰ ریالی راهپیمایی	اماکن مذهبی	راهپیمایی مردم در زمان انقلاب اسلامی
۱۰	۱۰۰۰۰ ریالی راهپیمایی	اماکن مذهبی	راهپیمایی مردم در زمان انقلاب اسلامی

اسکناس‌های دولت آیت‌الله سیدعلی خامنه‌ای

در این دولت جمعاً تعداد پنج اسکناس چاپ و منتشر شده است. این اسکناس‌ها شامل اسکناس ۲۰۰ ریالی مسجد جامع یزد، ۱۰۰ ریالی، ۲۰۰۰ ریالی، ۵۰۰ ریالی و ۱۰۰۰ ریالی مدرسه فیضیه هستند. از این تعداد اسکناس، اسکناس‌های ۲۰۰ ریالی، ۲۰۰۰ ریالی و ۵۰۰ ریالی را می‌توان برگرفته از تحولات و گفتمان‌های اجتماعی این دوره دانست. باتوجه به بررسی نقوش این اسکناس‌ها، این نقوش در گروه نقوش جدول زیر قرار خواهند گرفت:

جدول شماره ۵: بررسی اسکناس‌های دولت آیت‌الله سید علی خامنه‌ای (نگارندگان)

ردیف	عنوان اسکناس	گروه	تحولات اجتماعی مبتنی بر رویکرد بازتاب
۱	۲۰۰ ریالی مسجد جامع یزد	اماکن ملی و تاریخی	دستور بنیانگذار انقلاب مبنی بر تشکیل جهاد سازندگی
۲	۱۰۰ ریالی آیت‌الله مدرس	اماکن ملی و تاریخی و تصویر شخصیت‌های برجسته	-
۳	۲۰۰۰ ریالی پیروزی رزمندگان	اماکن مذهبی	آزادسازی خرمشهر در ۳ خرداد ۱۳۶۱
۴	۵۰۰ ریالی دانشگاه تهران	اماکن ملی و تاریخی و رویدادهای مذهبی، ملی و تاریخی	بازگشایی دانشگاه‌ها پس از انقلاب فرهنگی
۵	۱۰۰ ریالی مدرسه فیضیه	اماکن ملی و تاریخی و اماکن مذهبی	-

اسکناس‌های دولت آیت‌الله علی‌اکبر هاشمی رفسنجانی

در این دولت جمعاً تعداد سه اسکناس چاپ و منتشر شده است. این اسکناس‌ها شامل اسکناس ۱۰۰۰ ریالی قبه‌الصخره، اسکناس ۱۰۰۰۰ ریالی کوه دماوند و اسکناس ۵۰۰۰ ریالی (گل و مرغ) هستند. باتوجه به بررسی نقوش این اسکناس‌ها، این نقوش در گروه نقوش جدول زیر قرار خواهند گرفت:

جدول شماره ۶: بررسی اسکناس‌های دولت آیت‌الله علی‌اکبر هاشمی رفسنجانی (نگارندگان)

ردیف	عنوان اسکناس	گروه	تحولات اجتماعی مبتنی بر رویکرد بازتاب
۱	۱۰۰۰ ریالی قبه‌الصخره	اماکن مذهبی	نقش بستن چهره امام خمینی ^(ره) برای اولین بار پس از رحلت ایشان
۲	۱۰۰۰۰ ریالی کوه دماوند	اماکن ملی و تاریخی	-
۳	۵۰۰۰ ریالی (گل و مرغ)	نقوش گیاهی، جانوری و تزئینی	-

اسکناس‌های دولت حجت‌الاسلام والمسلمین سید محمد خاتمی

در این دولت جمعاً تعداد دو اسکناس چاپ و منتشر شده است. این اسکناس‌ها شامل دو اسکناس ۲۰,۰۰۰ ریالی نقش جهان و مسجدالاقصی هستند. باتوجه‌به بررسی نقوش این اسکناس‌ها، این نقوش در گروه نقوش جدول زیر قرار خواهند گرفت:

جدول شماره ۷: بررسی اسکناس‌های دولت حجت‌الاسلام والمسلمین سید محمد خاتمی (نگارندگان)

ردیف	عنوان اسکناس	گروه	تحولات اجتماعی مبتنی بر رویکرد بازتاب
۱	۲۰۰۰۰ ریالی نقش جهان	اماکن ملی و تاریخی	-
۲	۲۰۰۰۰ ریالی مسجدالاقصی	اماکن مذهبی	-

اسکناس‌های دولت محمود احمدی نژاد

در این دولت، جمعاً تعداد پنج اسکناس چاپ و منتشر شده است. این اسکناس‌ها شامل اسکناس ۲۰۰۰ ریالی کعبه، اسکناس ۵۰,۰۰۰ ریالی نقشه ایران، اسکناس ۵۰۰۰ ریالی ماهواره امید، اسکناس ۱۰۰,۰۰۰ ریالی آرامگاه سعدی و اسکناس ۵۰۰۰ ریالی ظروف سفالی هستند. این تعداد اسکناس، اسکناس‌های ۵۰۰۰ و ۵۰,۰۰۰ ریالی را می‌توان برگرفته از تحولات و گفتمان‌های اجتماعی این دوره دانست. باتوجه‌به بررسی نقوش این اسکناس‌ها، این تصاویر در گروه جدول زیر قرار خواهند گرفت:

جدول شماره ۸: بررسی اسکناس‌های دولت محمود احمدی نژاد (نگارندگان)

ردیف	عنوان اسکناس	گروه	تحولات اجتماعی مبتنی بر رویکرد بازتاب
۱	۲۰۰۰ ریالی کعبه	اماکن مذهبی	-
۲	۵۰,۰۰۰ ریالی نقشه ایران، اتم و هسته	-	ایران هسته‌ای / رشد علم و فناوری
۳	۵۰۰۰ ریالی ماهواره امید	-	ایران هسته‌ای / رشد علم و فناوری
۴	۱۰۰,۰۰۰ ریالی آرامگاه سعدی	آرامگاه شعرا و متفکران	-
۵	۵۰۰۰ ریالی ظروف سفالی	اجسام تاریخی	-

اسکناس‌های دولت حجت‌الاسلام والمسلمین حسن روحانی

در این دولت جمعاً تعداد سه اسکناس چاپ و منتشر شده است. این اسکناس‌ها شامل اسکناس ۲۰,۰۰۰ ریالی خانه سید حسین ابرقویی، اسکناس ۵۰,۰۰۰ ریالی دانشگاه تهران و اسکناس ۱۰,۰۰۰ ریالی آرامگاه حافظ هستند. باتوجه به بررسی نقش‌های این اسکناس‌ها، تصاویر آن‌ها در گروه جدول زیر قرار خواهند گرفت:

جدول شماره ۹: بررسی اسکناس‌های دولت حجت‌الاسلام والمسلمین حسن روحانی (نگارندگان)

ردیف	عنوان اسکناس	گروه	تحولات اجتماعی مبتنی بر رویکرد بازتاب
۱	۲۰,۰۰۰ ریالی خانه سید حسین ابرقویی	اماکن ملی و تاریخی	-
۲	۵۰,۰۰۰ ریالی دانشگاه تهران	اماکن ملی و تاریخی	-
۳	۱۰,۰۰۰ ریالی آرامگاه حافظ	آرامگاه شعرا و متفکران	-

نتیجه‌گیری

در پژوهش حاضر، تغییرات و تحولات نقوش اسکناس‌های ایران در جمهوری اسلامی بر اساس رویکرد بازتاب مورد مطالعه قرار گرفت. بر اساس این رویکرد آثار تولیدشده بازتاباننده تغییرات و تحولات مختلف سیاسی، اجتماعی و اقتصادی جامعه خویش هستند. تغییر تصاویر اسکناس‌ها را می‌توان نتیجه‌ای از اعتقادات و پیشامدهای دولت وقت، گذشته و یا در راستای سیاست‌های کلی نظام جمهوری اسلامی دانست. پس از پیروزی انقلاب اسلامی ایران، به دلیل صرفه‌جویی در زمان برای چاپ مجدد اسکناس و حذف شدن هرچه سریع‌تر چهره شاه، تصمیم به سورشارژکردن چهره وی گرفته شد. پس از آن با چاپ اسکناس‌های جدید از سال ۱۳۶۰، حرم مطهر امام رضا(ع) جایگزین چهره شاه و کتیبه جمهوری اسلامی ایران جایگزین نماد شیر و خورشید گردید. با آغاز جنگ تحمیلی و سال‌های پس از آن، نقوش اسکناس‌ها نیز رنگ و بوی این اتفاقات را به خود گرفت. صحنه‌هایی از آزادسازی خرمشهر، راهپیمایی‌های مردم و جمعیت نمازگزار در نماز جمعه بر روی اسکناس‌ها نقش بستند. همچنین بناهای مهم کشور مانند سر در دانشگاه تهران و مدرسه فیضیه قم نیز به‌عنوان نمادی از علم و فرهنگ کشور، پشت اسکناس‌ها به چاپ رسیدند. پس از درگذشت امام خمینی(ره) تصویر ایشان تا به امروز یکی از مهم‌ترین تصاویر به کار رفته روی اسکناس‌ها است. با اتمام جنگ، دولت به کمک جهاد

سازندگی درصدد جبران خسارات ناشی از هشت سال جنگ تحمیلی برآمدند تا تصویری از این نگاه دولت بر اسکناس ۲۰۰ ریالی نقش بندد. در دولت اصلاحات نیز اسکناس ۲۰,۰۰۰ ریالی به چاپ رسید که به دلیل حواشی نوع طراحی تصویر امام بر روی آن، تصویر ایشان با تغییراتی مواجه گردید. حواشی به وجود آمده به علت اعتراض برخی نمایندگان مجلس روی داده بود زیرا که عده‌ای از نمایندگان معتقد بودند تصویر ایشان خشن جلوه داده شده است. در دولت نهم و دهم و به علت تثبیت انرژی هسته‌ای در کشور و نام‌گذاری ۲۰ فروردین ماه به نام روز انرژی هسته‌ای، تصاویر مرتبط با این مضمون پشت اسکناس‌های ۵۰,۰۰۰ ریالی نقش بست. پس از پرتاب ماهواره امید و فضایی شدن ایران، اهمیت این موضوع با راه‌پیدا کردن این نقوش پشت اسکناس‌های ۵۰۰۰ ریالی آشکارتر شد. در زمان ریاست‌جمهوری دکتر حسن روحانی و به مناسبت هشتادمین سال تأسیس دانشگاه تهران نیز، تصویر سردر دانشگاه تهران، جایگزین تصاویر مرتبط با مضمون انرژی هسته‌ای، درج شده بر پشت اسکناس‌های ۵۰,۰۰۰ ریالی گردید. همچنین با توجه به مطالعه نقوش درج‌شده بر روی اسکناس‌ها و بررسی سیر تحولات اجتماعی در ایران پس از انقلاب اسلامی، می‌توان چنین نتیجه گرفت که تحولات و گفتمان‌های اجتماعی دولت‌های روی کارآمده و یا سیاست‌های کلی نظام جمهوری اسلامی در بعضی موارد که به آن اشاره گردید، بر نقوش اسکناس‌ها تأثیرگذار بوده‌اند؛ طوری که می‌توان گفت تحولات و گفتمان‌های اجتماعی شکل‌گرفته بر نقوش شانزده عدد اسکناس تأثیر داشته است. به‌طورکلی نقوش اسکناس‌ها به نقوش گیاهی، جانوری، هندسی و تزیینی/اماکن و اشیاء ملی شامل آثار و ابنیه باستانی، تاریخی و مذهبی مانند بقاع متبرکه، آرمگاه شعرا و متفکران، ظروف دوران باستان و تاریخی/ بناهای مذهبی اسلامی/ خوشنویسی و شخصیت‌ها تقسیم می‌شوند. رنگ‌های غالب در طراحی اسکناس‌ها نیز رنگ‌های ارغوانی، سبز، آبی، قهوه‌ای، نارنجی، اخراپی، زیتونی و سرخ هستند و تمامی آن‌ها از جنس پنبه هستند.

منابع

۱. آبراهامیان، پرواند. (۱۳۹۰). *تاریخ ایران نوین*. ترجمه شهریار خوامیان. تهران: نشر دات.
۲. الکساندر، ویکتوریا. (۱۳۹۶). *جامعه‌شناسی هنرها*. ترجمه اعظم راودراد. تهران: فرهنگستان هنر.
۳. ترکاشوند، نازبانو. (۱۳۸۸). *اثر هنری و رویکرد بازتاب در جامعه‌شناسی هنر (مطالعه موردی: نگاره بهرام‌گور در قصر هفت‌گنبد، ۱۱۳ ه.ق)*. نشریه هنرهای زیبا-هنرهای تجسمی. شماره ۴۰.
۴. جعفری، حسین. (۱۳۸۸). *تاریخ مصور اسکناس*. تهران: نشر همت جاودان.
۵. جهانبخش، محمدعلی. (۱۳۹۴). *تحولات اجتماعی معاصر ایران*. تهران: انتشارات ساکو.
۶. حسین‌زاده، محمدعلی. (۱۳۸۶). *گفتمان‌های حاکم بر دولت‌های بعد از انقلاب در جمهوری اسلامی ایران*. تهران: انتشارات مرکز اسناد انقلاب اسلامی.
۷. دووینیو، ژان. (۱۳۷۹). *جامعه‌شناسی هنر*. ترجمه مهدی سبحانی. تهران: نشر مرکز.
۸. زمانی‌فراهانی، مجتبی. (۱۳۸۶). *پول، ارز و بانکداری. ویرایش سوم*. تهران: انتشارات ترمه.
۹. زندی حقیقی، منوچهر. (۱۳۴۶). *پول و بانک*. چاپ دوم. تهران: انتشارات آذر.
۱۰. فوزی، یحیی. (۱۳۸۴). *تحولات سیاسی اجتماعی بعد از انقلاب اسلامی در ایران*. جلد دوم. تهران: چاپ و نشر عروج.
۱۱. قبادزاده، ناصر. (۱۳۸۰). *تحلیل پدیده دوم خرداد ۱۳۷۶ در قالب تئوری انقلاب جانسون*. پایان‌نامه کارشناسی ارشد علوم سیاسی. دانشگاه شهید بهشتی.
۱۲. ماینر، ورنون. (۱۳۸۸). *تاریخ تاریخ هنر (سیری در تاریخ تکوین نظریه هنر)*. ترجمه مسعود قاسمیان. تهران: انتشارات فرهنگستان هنر.
۱۳. ----- (۱۳۷۹). *روزنامه اطلاعات*. ۲۷ اسفندماه.
14. Irvine, M. (2011). *The Work on the Street: Street Art and Visual Culture*. Chapter in *The Handbook of Visual Culture*, ed. Barry Sandy well and Ian Heywood. London and New York: Berg.
15. Mitchell, W.J.T. (2002). *Showing seeing: a critique of visual culture*. *Journal of Visual Culture*. Vol 1(2): 165-181.
16. Williams, Raymond. (1973). *Base and Superstructure in Marxist Cultural Theory*. *New Left Review*. 82 (November/December) .